

Poromies **Matti Merivirta** on kerännyt puoli vuosisataa vanhoja paikannimiä laajasta Itä-Lapin ja Sompion erämaasta. Hän kääntää saamelaiset nimet suomeksi, yrittää ymmärtää ummikkoruotsalaisen kartoittajan nimiväen nöksiä ja eläytyy vanhan kansan maailmaan. Miksi erämies antoi paikalle nimen Sovankylä, Sokanaapa, Kuolpuna, Kuosku, Salla tai Kursu? Mitä hän mahtoi kertoa perässäkulkijoilleen?

Matti Merivirta asuu Savukokosken Kuoskussa, reilut sata kilometriä Suomulta pohjoiseen. Hän polveutuu keskilappilaiseen tapaan lantalaisesta ja lappalaisesta paikalliskulttuurista. Hänen isänsä vartioi itärajaa ja äidin suku hoiti poroeloa ties kuinka monessa saamelaispolvessa.

Lappi salakielenä

”Ukki opetti minulle lapinkieltä ja yhden joiun, jota en ole myöhemmin kuullut. Lapista kehittyi meille yhteinen salakieli, jota perheen naisväki ei ymmärtänyt. Vanha keminlappi oli Savukoskella unohtunut 1800-luvun lopussa ja väki puhui suomea porohommissa. Ukki puhui Kemikylän murretta äidinkielenään, jossa oli puolet suomea ja puolet lappia. Poromiesten ammattisanasto on vieläkin tällaista sekakieltä”, Matti Merivirta kertoo.

Lapissa puhutaan nykyään pohjoissaamen lisäksi inarin- ja koltansaamea ja Kuolassa paikoin turjaa, kildiniä ja akkalia. Lisäksi Etelä-Ruotsissa puhutaan etelä-, uumajan-, piitimen- ja luulajansaamea. Eläviä saamelaiskulttuureja lasketaan olevan kymmenen. Sadat saamelaiset paikannimet etelässä kuitenkin

Kadonneen kulttuurin KOTAHAIKUJA

Professori Pekka Sammallahti sanoo, että kadonneen lappalaiskulttuurin jäänteitä, muun muassa paikannimiä, esiintyy kaikkialla Suomessa. Esimerkiksi Nuuksio (Espoossa) tarkoittaa joutsenta kuten myös Luuksinsalmi (saari Kemijärven keskellä, aivan kaupungista Suomulle kulkevan laivareitin puolivälissä).

kertovat, että muinoin saamelaisia eli kaikkialla Fennoskandiassa ja Venäjällä. Nuuksio esimerkiksi sai nimensä joltain kadonneelta saamelaiskansalta. Se tarkoittaa joutsenta.

”Vietin kerran hiihtoloman Ukin luona. Emme päässeet kairaan huonon kelin vuoksi ja hän otti kartan esille ja selitti, mitä käsittämättömät lapinkieliset nimet tarkoittavat. Ukki tunsikin melkein kaikki oudot sanat. Hän kuoli kesällä 1951. Lopetin koulun ja lähdin neljätoistavuotiaana reingin kanssa porometsään. Olen siitä pitäen kulkenut itäkairan erämaata Sallan pohjoisosista Luttojoelle ja oppinut pohjoissaamea Vuotson poromiehiltä.”

Eläkkeellä Meri-Matti alkoi kirjoittaa nimiä vihkoon ja tulkita niitä suomeksi. Kun jokin sana ei aukea, hän soittaa tutulle poromiehelle, saamenkielen taitajille, karttakeskukseen tutkijalle tai tutulle toimittajalle, että haapa uusia lähteitä arkistoista, joihin nimi on kirjattu ehkä alkuperäisessä kansan tuntemassa muodossa. Helpoksi Merivirta ei työtä tunnusta.

Nimiä ei voi kerätä kuten marjoja. Suuri osa vanhoista sanoista häipyi historian hämääriin ja osa väännytti tunnistamattomaan muotoon. Alkuperäiset asukkaat unohtivat sanan varhaisen merkityksen ja nuori polvi tulkitsi sitä omista lähtökohdistaan. Syntyi kansan etymologioita. Moni uskoo, että esimerkiksi Kuolluajan nimi syntyi viime sotien aikaan, kun Savukosken taistelussa kaatui joukko saksalaisia. Tosiasiaa nimi tulee saamen sanasta guolli ja tarkoittaa kalaa. Kuolan niemimaa tarkoittaa siis kalaista niemimaata.

Sitten vanha keminlappalainen kieli sammui ja uudet tulokkaat puhuivat pohjoissaamea tai suomea, joissa samalta näyttävät sanat merkitsevät eri asioita.

Viimeksi tulivat ruotsinkieliset kartantekijät, jotka kuuluivat indoeurooppalaiseen kieliperheeseen. Ummikkoina heiltä puuttui luontainen kyky ymmärtää uralilaisten kielten äänneitä ja rakennetta. Monet sanat kuulostivat myös rumilta ja niitä piti sievistää.

”Kartoitustoimisto lähetti muuan vuosi sitten Kemi-Sompion paliskunnan karttoja, joissa esiintyi vääriä paikannimiä. Korjasin ja täydensin niitä poromies Jorma Vaaran kanssa. Kartat eivät kertoneet pienistä maista eivätkä jokivarren mutkista, nivoista ja koneloista eli akanvirroista, vaikka vanha kansa koki ne puhumisen tai kulkemisen kannalta tärkeiksi.”

”Myöhemmin monet saamelaiset kansat, suoma-

laiset, karjalaiset, vepsäläiset, venäläiset, komit ja pirkkalaiset saavoivat Kemi- ja Tenniöjokia Jäämerelle, Kuolaan ja Vienanmerelle. Kaikki jättivät nimensä paikoille. Ota niistäkin selvää keskikoulupohjalla”, Meri-Matti pohtii.

Kemin Lappi kuolee

”1700-luvulla Itä-Lapissa vaikutti elinvoimainen lappalaiskulttuuri. Kirkonkirjojen mukaan 1850-luvulla vielä puolet Kuolajärven eli Sallan asukkaista edusti lappalaisväkeä. Kun lantalaiset tulivat Lappiin, syntyi katkera taistelu kalasta, peurasta ja majavasta ja riista loppui. Maanviljelys elättää jopa sata kertaa suuremman väen kuin erätalous. Lappalaiset joutuivat siirtymään maatalouteen ja sulautuivat suomalaisiin”, Oulun yliopiston saamen kielen professori Pekka Sammallahti kertoo.

Yleensä uskotaan, että yliveräinen lantalaisrotu syrjäytti kuolemaan tuomitun kansan, vaikkei kulttuurien kohtaamisesta tiedetä paljoakaan. Ilmeisesti Lappiin saapui yksinäisiä pioneereja, jotka sopeutuivat yhteisöön ja elivät lappalaisten tavoin. Jotkut menivät naimisiin lappalaisen kanssa. Jälkeläiset edustivat sekakulttuuria. Äiti puhui saamea, isä suomea ja lapset olivat kaksikielisiä. Joskus köyhä lantalainen myös saattoi lappalaistua mutta useimmiten kävi toisin päin.

”Kieli oli aikaisemmin sidottu ammattiin ja se palveli suoraan elämintä, erätaloutta. Saame ehkä koettiin vanhanaikai-

seksi ja epämuodikkaaksi. Se hiipui vajaan sadassa vuodessa. 1852 enää yksi puhui keminlappia äidinkielenään Sompiossa. Liikävään takia moni lappalaisperhe köyhtyi, ja se lisäsi lantalaisen ylemyyden tuntoa. Osaksi lappalainen-sanan huono kaiku johtuu tästä.”

Itä-Lapin paikannimet saattavat kuulostaa eteläsuomalaisesta erikoisilta, koska ne pohjautuvat saamelaisiin kantasanoihin. Suomi ja saame sukulaiskielinä kuuluvat samaan kieliperheeseen. Silti niiden äänneoppi ja kehitys poikkeavat. Saamenkieli sopeutui suomenkieleen tietyn säännösten mukaan, joka poikkeaa paikakunnittain. Saamensanoja esiintyy Uudeltamaalta asti ja niiden määrä lisääntyy pohjoiseen mentäessä. Silti kielitieteellisiä ominaisuuksia on vaikea selvittää.

Professorin mielestä Meri-Matti tekee arvokasta nimistötyötä, vaikka häneltä puuttuukin kielitieteen koulutus. Matti kuitenkin omaa taitoja, jotka puuttuvat useimmilta kielen tutkijoilta. Hän osaa lukea maastoa ja tuntee elinkeinoja. Korpilapin maisema, luonnon olot ja poromiehen työ ovat painaneet jäljet hänen olemukseensa. Hän on tutkinut ikänsä menneisyyden jälkiä, opetellut saamenkielen ja eläytynyt menneen maailman ajatus-tapoihin.

”Minusta hän edustaa kadonnutta keminlappalaista kulttuuria. Parhaiten sen näkee hänen tavastaan toimia ja ajatella. Yleensä Meri-Matin sukupolven miehet tähyivät etelään anehevasti ja odottavat sieltä armonpalloja. Meri-Matti seisoo tynesti kasvot kohti pohjoista ja katsoo vastavirtaan.”

*Teksti ja kuvat
Tapani Niemi*

Itä Kemijoella. Kemi-sana tulee vanhasta suomesta ja tarkoittaa kenttää, kuivaa ja huonokasvuista maata, usein jokien rannoilla: esimerkiksi alakenttä tai Lapinkenttä (ikivanha lappalaisten asuinpaikka, asuinkenttä, nykyisen Rovaniemen keskustassa)

Kuva 1: Poromies Matti Merivirta saavoo Tenniöjoella, joka laskee Kemijokeen hiukan Savukosken yläpuolella. Tenniö tarkoittaa vuolasta virtaa, samoin kuin Eno ja Teno. Tenojoen saamelaiset kokivat suureksi virraksi mutta Utsjoen pieneksi. Uts-alkuliite tarkoittaaakin piestä.

Jängän keskellä kohoaa suosaareke eli saajo. Sitä sanotaan lapinmurteissa okaksi: esimerkiksi Sokanaapa Pelkosenniemenellä ja Orresokka (= oravakumpu) Luostotunturilla Sodankylässä. Jospa Suomi tarkoittaa kohinaa, joka syntyy kun tunturituuli puhaltaa paljakan kivirakkaan.

Lapin paikannimiä

Lappi = syrjäseutu. Tutkijoiden mukaan Lappi tarkoittaa syrjäseutua. Lappalainen asui talonpojan mielestä syrjässä. Esimerkiksi katon lape tarkoittaa katon takaosaa. Lappeellaan viittaa samaan.

Lappalainen = syrjäseutujen asukas, usein saamelainen.

Lantalainen = suomalainen talonpoika, joka asettui Lapinmaille. Myöhemmin saamelaiset sanoivat kaikkia etelän ihmisiä lantalaisiksi. Sana lanta tulee vanhasta skandinaavisesta sanasta land, landsbo, josta muodostui saamensana laddi, lantalainen, talonpoika.

Kemijoki. Kemijärvi = kenttäjärvi, kenttäjoki. Kemiksi kutsutaan kuivaa, huonokasvuista maata, usein joen rannoilla, esimerkiksi kalakenttä.

Salla ehkä sai nimensä Sattatunturin kuuluista rotukoista, jotka näkyvät vanhan Sallan kirkonkylälle asti.

Sammallahden mukaan sällat-sana tarkoittaa esimerkiksi kyntää vakoa.

Kuusamo tarkoittaa kuusta ja Petsamo mäntyä. Molemmat pohjautuvat saamen kieleen.

Pelkosenniemi sai nimensä Paavali Pelkoselta, joka asettui niemeen asumaan 1600-luvun puolivälissä. Paikalliset lappalaiset asuivat Lapinniemenessä.

Kaira tulee saamen sanasta skáidi, joka tarkoittaa kahden joen välistä maa-aluetta. Suomen kielessä kaira tarkoittaa nykyään epämääräisemmin erämaata.

Lompolo = joen laajentuma, suvanto.

Kursu (Sallassa) = saamen skurču kapea kuru.

Värrö (tunturi ja luonnonpuisto Savukoskella) = vaara

Nuuskio, Luuksinsalmi (Kemijärvellä, ennen Nuuksinsalmi) = joutsen

Sokka (Sokanaapa Pelkosenniemenellä, Orresokka Luostolla) = harju tai suosaareke, joka kohoaa ylös jängästä. Se erottuu selvästi muusta ympäristöstä. Meri-Matin mukaan sokaksi joskus kutsutaan myös tunturin paljakalla (puuttomalla laella) olevaa korkeampaa myhkyrää.

Suomun nimi jää asiantuntijoiden mielestä arvoitukseksi. Kansanmiesten mukaan Suomatunturi näyttää savuavan, kun rinteiden lähteistä, Suomujoelta ja -lahdelta nousee iltausvaa. Saamen savua tarkoittava sana suovva olisi taipunut suomalaiseen muotoon somu. Professori Sammallahti sanoo, että kieliläkién mukaan suovvan pitäisi taipua muotoon juomu, Juomatunturi.

Suomu = Kohinatunturi. Saamenkielen tutkija Sammallahti arvelee, että suomun kantamuoto tulee itäsaamelaisesta sanasta, joka taipuu suomessa muotoon somu ja tarkoittaa meteliä tai kohinaa. Louhikkoiset tunturirakat kohisevat tuulella.